

UNDER THE SIGN OF THE INTERIM: HISTORY AND (IN)STABILITY IN POSTMODERNISM

Monica ȘIMON, PhD Candidate, "Petru Maior" University of Târgu-Mureș

Abstract: Postmodernism is still an appropriate frame for the discussions regarding contemporary literature. Revisiting the past and the configuration of a world that lies under the sign of the interim are defining characteristics of postmodernist fiction. The novels "Interim" written by the Romanian Gabriela Adamesteanu and "Wolf Hall" belonging to the British Hilary Mantel are two illustrative examples of the way in which these two are applied at the level of their prose. According to Virgil Nemoianu's latest theory, comparative literature, and literature in general, with its cultural values could be considered the pillars of stability in the chaos encapsulated in the postmodernist cultural movement.

Keywords: postmodernism, fiction, history, irony, interim, provisional, instability, stability

Amplu teoretizat, mult criticat sau chiar refuzat ca etichetă a unui fenomen cultural, politic, istoric și cultural, subiect al multor dispute ale teoreticienilor, criticilor literari sau a filozofilor, postmodernismul reprezintă totuși o actualitate greu de negat și care a reușit să supraviețuiască de-a lungul timpului în ciuda reticențelor inițiale care îi reduceau viabilitatea, legitimitatea sau chiar globalitatea.

Multe dintre cercetările fenomenului pliate pe domeniul literaturii au fost axate în jurul definirii cuprinzătoare sau totalizatoare a postmodernismului. Complexitatea sa, inovațiile constant complicate și surprinzătoare și direcția sa antitotalizatoare au lăsat toate aceste încercări neizbutite. Consensualitatea tuturor teoretizărilor se găsește doar în tratarea postmodernismului ca un cadru de discuție pentru literatura contemporană, iar romanul genul predilect pentru discutarea postmodernului.

Din multitudinea trăsăturilor și preocupărilor ficțiunii postmoderne există totuși niște constante care favorizează tratarea lor diferențiată, nu ca pe niște invenții pur postmoderniste, dar a căror abordare se vedește a fi dintre cele mai postmoderne. În primul rând, orice discuție despre postmodernism se reclamă din domeniul arhitecturii, ca fiind una dintre cele mai accesibile arte vizuale către publicul larg, pentru a putea fi aplicat apoi în literatură. În timp ce modernismul și-a exhibat propria atitudine cu desăvârșire negativă față de tradiție, postmodernismul a realizat o mișcare inversă „trecutul a început să fie revăzut cu insistență, nu doar ca un depozit de forme moarte și demodate, refolosibile într-un context raționalist, ci ca un spațiu „dialogic” de înțelegere și autoînțelegere, un spațiu unde probleme complicate fuseseră rezolvate într-o manieră inventivă, unde întrebări recurente primiseră răspunsuri creatoare și unde obstacole precum „contradicția și complexitatea” (pentru a cita termenii predilecți ai lui Venturi) dăduseră ocazia unor strălucite descoperiri tehnice și estetice” (2005, Călinescu, M., *Cinci fețe ale modernității*, p.273). Aceași tendință se regăsește și în literatură acolo unde ficțiunea postmodernă inițiază o relație dialogică între prezent și trecut, o reconsiderare a trecutului, în afara căutării unei semnificații transcendente caracteristică modernismului. Este vorba de ceea ce numește Ihab Hassan, ale cărui cercetări se înscriu în

domeniul pionieratului în ceea ce privește teoria postmodernismului, unul dintre primii și cei mai importanți teoreticieni ai postmodernismului, „prezența trecutului” sau „prezent-ificarea” lui.

Abordând noul historicism sau noutatea trecutului plecând de la arhitectură pentru o mai profundă înțelegere a fenomenului literar, Matei Călinescu notează modalitățile prin care trecutul devine prezent remarcând predilecția postmodernilor către „dezunificarea și desimplificarea imaginii noastre despre trecut. Esențialmente pluralist, historicismul arhitecturii postmoderne reinterpretează trecutul dintr-o multitudine de unghiuri, de la cel drăgăstos-ludic la cel istorico-nostalgic, incluzând atitudini și stări de spirit precum ireverențiozitatea umoristică, omagiul indirect, amintirea pioasă, citatul spiritual și comentariul paradoxal”(2005, Călinescu, M., *Cinci fețe ale modernității*, p.273). Opinia lui Umberto Eco, cel în a cărui activitate se reunesc atât practica precum și teoria postmodernismului literar, se dovedește a fi una mult mai radicală. Postulând lipsa de inocență a lumii contemporane, el consideră ca acel „deja-spus” trebuie reconsiderat și poate reevaluat numai la modul ironic deoarece „jocul ironiei are o implicare complexă în seriozitatea scopului și a temei. Ironia este poate singurul mod prin care astăzi putem fi serioși”(2002, Hutcheon, L., *Poetica postmodernismului*, p.73)

Una din preocupările postmoderne circumscrie întoarcerea către istorie, către trecut. Există totuși contradicții privitoare la percepția asupra trecutului, la prezentarea lui ca particularizat deci diferit față de prezent ori împărtășind totuși anumite valori ale prezentului. Admițând că postmodernismul se construiește pe o logică ce permite mai multe alternative, pe logica lui „atât/cât și” spre deosebire de logica „ori/ori” a modernismului, așa cum a evidențiat Ihab Hassan, ficțiunea postmodernă asimilează trecutul pentru a-și afirma autonomia și în același timp legăturile cu lumea. În consecință, postmodernismul nu se dezmente de calitatea sa paradoxală.

Eticheta de paradoxal sau contradictoriu aplicată postmodernismului este foarte bine surprinsă în definiția oferită de Charles Russell și care înscrie întreaga sa esență ca fiind „o artă a criticii, fără nici un mesaj, exceptând nevoia de continuă interogare. Este o artă a neliniștii, cu un public deloc bine definit în afară de cei care sunt predispuși la îndoială și căutare.”(1981, Russell, Ch., *The Avant-Garde Today: An International Anthology*, p58) **citat**

Proiectul postmodernismului refuză adevărul absolut, ridică întrebări și nu caută răspunsuri, stabilește contradicții, provoacă certitudini, acceptă deschiderile și refuză închiderea, concluziile, teleologicul, totalitatea, construiește „o lume de provizorat și indeterminare” folosind termenii predilecți ai Lindei Hutcheon (2002, Hutcheon, L., *Poetica postmodernismului*, p180). Chiar și cunoașterea istorică este provizorie și nedeterminată.

Pornind de la aceste două trăsături caracteristice ale postmodernismului: întoarcerea către istorie și instalarea provizoratului în ficțiunea postmodernă, acest studiu se va concentra pe modul în care ele se reflectă la nivelul discursului prozastic din romanele „Provizorat” al Gabrielei Adameșteanu, distins cu Premiul pentru Proză Ex Aequo al Observatorului Cultural și nominalizat la Premiul Cartea Anului și Premiul pentru proză al Uniunii Scriitorilor din România, bestseller la Salon du Livre la Paris în 2013 și romanul „Wolf Hall” aparținând prozatoarei engleze Hilary Mantel, câștigător al Premiului Booker în anul 2009.

Umberto Eco a identificat trei modalități de a nara trecutul: romanul de dragoste, de aventuri și istoric. Ultimul este cel care „nu numai că identifică în trecut cauzele a ceea ce a

urmat, dar urmărește, de asemenea, procesul prin care acele cauze au început încetul cu încetul să-și facă simțite efectele” (2002, Hutcheon, L., *Poetica postmodernismului*, p.185). Acestor categorii îi mai este adăugată încă una de către Linda Hutcheon sub forma metaficțiunii istoriografice, o formă cu adevărat postmodernă, ce ar putea fi definită ca fiind un roman foarte cunoscut, auto-reflexiv, pe de o parte, dar care își găsește punctul de plecare în evenimente și personaje istorice. În această formă literară linia de demarcație între istorie și ficțiune este foarte fină, istoria și ficțiunea sunt recunoscute a fi „constructe umane” și trecutul este prelucrat tocmai din această perspectivă. Ele adresează întrebări de factură ontologică: cum cunoaștem trecutul? Ce știm, ce putem ști din el acum? Fără a oferi, însă, răspunsuri.

Ambele romane se reclamă de la fapte și personaje istorice. Gabriela Adameșteanu își plasează acțiunea în plină perioadă comunistă. Prin dese analepse și prolepse se fac trimiteri atât la evenimentele care au precedat comunismul, cum ar fi acțiunile legionarilor, dar și la evenimente postcomuniste. Iar romanul lui Hilary Mantel se întoarce în secolul al XVI-lea în epoca glorioasei dinastii Tudor.

Ceea ce oferă prozatoarea britanică în romanul său este ficționalizarea vieții lui Thomas Cromwell, o figură istorică ce a constituit subiectul multor opere literare sau de cinematografie, un personaj secundar și totuși cu un statut aparte în grupul de putere decizională, ca sfătuitor al lui Henric al VIII-lea și deținând diverse funcții importante în stat, într-o Anglie frământată de schimbări și modificări radicale de poziție. Acest roman pare scris ca reacție la tendința generală de a revizita trecutul pentru a-l deschide către prezent, ceea ce este cunoscut prin textualizările sale este supus unui proces de regândire. Thomas Cromwell deseori văzut ca un personaj crud, intransigent, ferm și inflexibil, apare în romanul „Wolf Hall” ca un om decent, responsabil, într-adevăr ferm în deciziile sale, dar nu înconjurat de o aură de bunătate și simpatie, ci expus într-o manieră echilibrată. Cu intenția de a estompa breșele dintre trecut și prezent este creată o alternativă, istoria este rescrisă, ficționalizată.

Atitudinea adoptată în revizitarea trecutului este una vădit ironică. Personaje istorice precum regele Henric al VIII-lea, regina Anne Boleyn sau Catherine de Aragon sunt demitizate, sunt umanizate, coboară în lumea oamenilor de rând arătându-și preocupările și interesele banale, intrând într-o lume a derizoriului. Argumentul în jurul căruia se configurează întregul proces al divorțului dintre rege și prima sa soție este legat de căsătoria anterioară a acesteia cu fratele decedat al regelui. Iar anularea căsătoriei se poate face din cauză că această căsătorie nu a existat niciodată datorită dublei lor calități de cumnați și soți. Multe semne de întrebare planează asupra presupusei castități a reginei. Discuțiile politice se întretes pe fundalul adulterului regelui cu viitoarea sa regină, Anne Boleyn. Incapacitatea primei soții de a-i oferi un moștenitor la tron cântărește mai puțin decât slăbiciunea omenească a regelui în fața lui Anne Boleyn.

Ceea ce este surprinzător, totuși, este faptul că un roman despre Thomas Cromwell poartă titlul „Wolf Hall”. Parcurgând avid cele 730 de pagini pentru a-și confirma așteptările în legătură cu titlul, cititorul primește doar informații răzlețe cu privire la această locație, ea fiind reședința celei de-a treia soții a regelui Henric, Jane Seymour. Și aceasta este o figură destul de rar menționată în istorie, se știe foarte puțin despre ea. Acesta poate fi romanul în care absența e prezentă, urmând un paradox al literaturii postmoderne. Însă faptul că „în spatele fiecărei istorii se află o altă istorie”(2010, Mantel, H., *Wolf Hall*, p. 89) pare să fie firul ordonator al istoriei, acest principiu pare a se aplica atât la nivelul istoriei publice cât și la al

celel private. În capitolul „O istorie ocultă a Britaniei” Hilary Mantel face o incursiune succintă în istoria Marii Britanii, în vremuri imemorabile, în trecutul mitic în care trăia un rege al Greciei ce avea treizeci și trei de fiice. Acestea s-au revoltat, și-au ucis soții iar regele le-a exilat într-o corabie. Ajunse la mal, avide de carne de bărbat s-au împerecheat cu demonii aflați acolo, iar giganții pe care i-au zămislit s-au răspândit pe întregul teritoriu al Britaniei până când după opt secole au fost cucerți prin lupte sângeroase de troianul Brutus. El a domnit până la venirea romanilor. Și se spune ca dinastia Tudor transcende această istorie, demonică și sângeroasă. Concluzia autoarei este că orice început înseamnă un măcel iar istoria pare să se rescrie neîncetat pe aceleași tipare deja existente. Explicația aceasta se poate aplica în cazul faliilor legate de Wolf Hall și Jane Seymour, următorul capitol al vieții personale a lui Henry va urma același parcurs ca și cel legat de Catherine de Aragon și Anne Boleyn. În plus, romanul debutează cu episoadele tragice din copilăria lui Thomas Cromwell, care stau sub semnul cruzimii și al violenței. Modelul tatălui său este urmat de fiul însuși, cu anumite modificări, totuși.

Principiul organizator al romanului „Provizorat” al Gabrielei Adameșteanu este conținut în chiar rândurile sale: „nu viitorul ne aduce cele mai multe surprize, ci trecutul, pe care nu încetăm să îl recitim toată viața” (2010, Adameșteanu, G., *Provizorat*, p.225). Astfel povestea adulterină a unui cuplu, Letiția Arcan și Sorin Olaru, este proiectată în mijlocul perioadei comuniste. Conversațiile personajelor purtate în intimitatea garsonierelor împrumutate pentru întâlnirile lor precum și cronicile de familie, refac istoria socială trăită. Trecutul legionar al Letiției este o constantă sursă de amenințare pentru cariera soțului ei. Iar biografia lui Sorin este un amestec între adevăr și falsitate, între istoria părinților lui biologici și cea a celor adoptivi. Subiectul principal al romanului nu este pus în evidență de un singur eveniment major, ci de istoria unui jumătate de veac, începând cu perioada interbelică.

Trecutul este plasat într-o postură critică. Utilizarea literei mari „El” când se face referire la conducătorul statului, deseale aluzii direcționate către sistem și conducător se fac într-o manieră codificată, bancurile care circulă cu mare precauție atât în cercuri profesionale cât și în grupurile de prieteni, apelativul „Nebunul”, Tovarășul e „mic și urățel” sunt doar câteva dintre exemplele remarcate la un nivel superficial ce ar putea fi menționate pentru a susține atitudinea ironică. În fapt, tot ce aparține de romanul acesta poartă pecetea ironiei și a criticii prin revelarea aberațiilor, falsității utopice și lipsei de fundament a evenimentelor istorice ce modelează invariabil destinul social.

În cadrul metaficțiunilor istoriografice a ridica „experiența particulară la nivelul conștiinței publice înseamnă „a face inextricabilele elementul public, elementul istoric, cel particular și cel biografic” (2002, Hutcheon, L., *Poetica postmodernismului*, p157). De regulă, consecința acestei țesături intricate creează efecte destabilizatoare dezvăluind natura problematică a trecutului ca obiect de cunoaștere pentru noi în prezent. În general, ficțiunile postmoderniste refuză, în astfel de cazuri, utilizarea persoanei a treia în actul narativ. Romanele ce se constituie în obiect al acestui studiu uzează de vocea obiectivității, de naratori discreți care par a se retrage în spatele cortinei pentru a-și lăsa personajele să se desfășoare. Nu întâmplător s-a făcut referire la personaje. Ambele romane conțin în paratext o listă a personajelor. În romanul „Wolf Hall” există o listă a personajelor ordonată conform scenelor, fiecare scenă avându-și protagoniștii întocmai ca în piesele de teatru. Ea e urmată de arborele genealogic al dinastiei Tudor și a pretendenților din familia York. În ciuda densității

romanului, el oferă totuși impresia unei piese de teatru, naratorul asumându-și rolul de a arăta mișcarea personajelor sale pe scenă. Utilizarea timpului prezent pe întreg parcursul romanului potențează această impresie, impresia de proximitate, de imediatețe, de concretețe, de evenimente care se desfășoară în fața ochilor cititorului chiar dacă este vorba de o perioadă de timp din 1500 până în 1535. Se poate constata o tendință histrionică dar nu în sensul în care ar afecta calitatea scriiturii ci ar putea ridica semne de întrebare în legătură cu autenticitatea evenimentelor. Și aici făcând parte din rechizitoriul postmodernismului în care ficțiunea și istoria se împletesc într-o asemenea măsură încât ele se supun unei mișcări de suprapunere.

În încercarea de a trasa anumite trăsături definitorii ale postmodernismului, Linda Hutcheon susține că acesta „este caracterizat de energia derivată din regândirea multiplicității și a provizoriului”. De fapt, „provizoriu” este unul dintre cuvintele-cheie în cartea sa, el apare cu o frecvență foarte mare și probabil că împreună cu „paradoxal” sunt cuvintele cel mai des asociate postmodernismului. La rândul său Eco a sugerat că momentul nașterii postmodernismului coincide cu realizarea că lumea este privată de un centru fix. Prezentul studiu va urmări acum modul în care aceste trăsături se aplică la nivelul discursului prozastic.

Titlul romanului *Provizorat* nu este întâmplător. Pornind din aceste punct, provizoratul se instalează, de fapt, la toate nivelurile romanului. Situația istorică este mișcătoare, cu un trecut în perioada interbelică, parcurgând etape schimbătoare se ajunge la un prezent la fel de instabil, iar unele referiri la perioada postcomunistă este caracterizată de aceeași nestatornicie. Bineînțeles, situația istorică modelează destinul personajelor. Macro și microunivers sunt guvernate de instabilitate, de provizoriu. Se constată, astfel, o redirecționare a personajelor către o zonă a siguranței însă nici acestea nu oferă o soluție salvatoare dovedindu-se în final a fi la fel de mișcătoare precum țara în care locuiesc. Provizorie este relația protagoniștilor, Letiția Arcan și Sorin Olaru, care în loc să întărească încrederea în cel aflat în imediata apropiere, nu face decât să o zdruncine mai tare. La fel de înșelătoare sunt relațiile care se stabilesc la nivelul grupurilor sociale sau profesionale. Solidaritatea e falsitate, e doar o iluzie. Familia este o structură ale cărei părți nu își găsesc unitatea. Identitățile sunt la fel de instabile deoarece ele pot fi falsificate, dovadă fiind dubla apartenență a lui Sorin, al cărui istoric biologic îi este inaccesibil. Dacă „dosarul” persoanei este cel care îi asigură atât împlinirea profesională cât și cea personală, atunci hârtiile sunt cel mai ușor de modificat sau de aruncat. Solubilitatea „Dosarului” este dictată de evenimentele istorice și trimite către o discrepanță între material și spiritual ca o condiție a postmodernității ce destabilizează prezentul, trecutul și închide viitorul. Tehnica narativă este subordonată instabilității.

Situații similare sunt regăsite și în romanul „*Wolf Hall*”. Situația istorică stă sub semnul provizoratului, al schimbării. Poziția radicală adoptată de regele Henric al VIII-lea, cu privire la reconsiderarea întregului sistem de guvernare, cu regele în fruntea Bisericii. În acest caz este vorba, se pare, de o mișcare inversă și anume, coordonata personală este cea care modelează istoria publică. Trecutul biografic este de asemenea important în romanul acesta. Omiterea sau încercarea de a ascunde urme ale trecutului sunt și aici tehnici pentru a putea surmonta ierarhiile sociale într-o lume în care originea asigură calitatea. „Dosarul” personal, originea sau faptele reprobabile ale personajelor pot fi și aici modificate. Acest principiu este valabil atât în cazul lui Thomas Cromwell cât și în cazul reginei Anne Boleyn.

Volatilitatea personajelor este prezentă în ambele romane. Protagonistii sunt mereu confrunțați cu situații noi. Se creează impresia că un episod este destul de elocvent pentru a

putea contura personajul, însă, astfel de episoade sunt atât de numeroase încât totul rămâne provizoriu sau chiar contradictoriu. Situația devine cu atât mai ambiguă cu cât numărul personajelor se amplifică atât de mult încât lista personajelor ce însoțește ambele romane se dovedește foarte utilă și o resursă la care se recurge pentru a putea urmări firul epic.

Provizoratul se instalează și la nivelul tehnicii narative. Practica fragmentului contribuie la potențarea instabilității. Lectura romanului „Provizorat” este una anevoioasă din cauza frecvențelor analepse și prolepse, care vădesc o manifestare a nerăbdării narative, iar întrepătrunderea lor contribuie la instaurarea instabilității, efectul de ceață fiind acaparator. În romanul „Wolf Hall” există, totuși, o organizare lineară. Fragmentele sunt în ordine cronologică dar sunt relatate doar scene în care este prezent Thomas Cromwell, numit deseori doar simplu „el”. Aici nu jocul cu diverse planuri ale timpului ci disparitatea evenimentelor creează impresia de confuzie.

Spațiul literaturii ca un punct de stabilitate al scriitorului din perioada comunistă este deseori menționat în romanul „Provizorat”. În ciuda tuturor formelor de cenzură, cartea circulă, totuși. Scriitorul, în persoana Letiției Arcan, cunoscută sub pseudonimul Lelia Arcașu, practică cea mai lipsită de fair-play meserie. Totuși, acest defetism este depășit în roman. Experiența scrisului este investită cu funcții soteriologice. Chiar și sub forma jurnalului intim al protagonistei, actul literar este liber, lipsit de constrângeri exterioare, iar scriitorul apare cel mai puțin afectat de instabilitatea din jur.

Prin juxtapunerea cele două opere de ficțiune postmodernă, se constată faptul că, autoarele, deși provenind din două spații culturale extrem de diferite, vădesc un răspund similar la chestiuni legate de postmodernism. Prozatoarele nu neagă trecutul ci îl reorganizează într-o manieră postmodernă, ori uzează de multe tehnici asemănătoare. Astfel în contextul postmodernist în care se vorbește de un dialog multicultural, literatura comparată dezvăluie atât unificarea cât și paralelism, adică diversitate în unitate. În consecință, se constată existența unor „insule de ordine”, folosind unul din termenii utilizați de Virgil Nemoianu, în spațiul anarhic și haotic al postmodernismului literar. Elementele de continuitate sau pilonii de stabilitate se conturează tocmai prin faptul că „bogăția trecutului cultural nu este negată, ci mai degrabă reasamblată în moduri adesea deconcertante” (2011, Nemoianu, V., *Postmodernismul și identitățile culturale*, p40). Iar „literaturii îi este caracteristic faptul că o parte a identității constitutive și definitorii a tradiției literare o reprezintă interacțiunea multiplicității. Ambiguitatea, indeterminarea, fluiditatea, instabilitatea textuală, abundența de sensuri (uneori opuse, contrastante) sunt mereu deja o parte a literaturii” (2011, Nemoianu, V., *Postmodernismul și identitățile culturale*, p241). Răspunsuri similare față de trecut și promovarea valorilor literare s-ar putea constitui, în mod paradoxal, în elemente de stabilitate ai spațiului entropic postmodern.

Bibliografie critică selectivă

Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității*, Ed. Polirom, Iași, 2005

Eco, Umberto, *Șase plimbări prin pădurea narativă*, Ed. Pontica, Constanța, 1997

Hutcheon, Linda, *Poetica postmodernismului*, Ed. Univers, București, 2002

Nemoianu, Virgil, *Postmodernismul și identitățile culturale. Conflicte și coexistență*, Ed. Universității „Al. Ioan Cuza”, Iași, 2011

Russell, Charles, *The Avant-Garde Today: An International Anthology*, University of Illinois Press, Urbana, 1981